

УДК 811.133

Стаття надійшла до редакції [Article received] – 13.07.2023 р.

Фінансування [Financing] – самофінансування [self-financing]

Перевірено на плагіат [Checked for plagiarism] – 17.07.2023 р.

Оригінальність тексту [The originality of the text] – 100 %

<http://doi.org/10.17721/2663-6530.2023.44.05>

ТЕОРІЯ ПРОВОКАЦІЇ ЗА МИРОСЛАВОМ КАРВАТОМ

Наталія Дмитрівна Ткаченко (Київ, Україна)

lbyjpfddh@ukr.net

кандидат філологічних наук

Стаття присвячена актуальній проблемі провокації як популярному різновиду маніпулювання, ґрунтовно розробленій польським доктором політичних наук Мирославом Карватом в його книзі “Theory of provocation. In Light of Political Science”. Відзначено позитивні та негативні провокації та їхнє функціонування у різних галузях суспільної діяльності та у повсякденному житті. Провокації змінюють відчуття, відношення, рішення, поведінку на незвичайні та накопичують кризові тенденції. Позитивні та негативні провокації класифіковано на активні та пасивні, емоційні та вербальні, заплановані та ненавмисні. М. Карват визначає засобом боротьби з деструктивною провокацією конструктивну провокацію, таку, що стимулює розум, пробуджує мислення та совість громадськості, викриваючи дійсні наміри провокаторів.

Ключові слова: *провокація, маніпуляція, комунікація, конструктивна, деструктивна.*

THEORY OF PROVOCATION AFTER MIROSLAW KARWAT

Nataliya D. Tkachenko (Kyiv, Ukraine)

lbyjpfddh@ukr.net

PhD (Philology)

The article is dedicated to the contemporary problem of provocation as a popular kind of manipulating, fundamentally developed by the Polish doctor of political sciences

(Current issues in sociolinguistics [Aktual'ni pytannja sociolingvistyky])

Theory of Provocation after Mirosław Karwat (in Ukrainian) [Teoriia provokatsii za Myroslavom Karvatom]

© Tkachenko N. D. [Tkachenko N. D.], lbyjpfddh@ukr.net

Mirosław Karwat in his book "Theory of provocation. In Light of Political Science". This book contains the typology of the forms and methods of provocations and their functioning in communication. The linguistic, sociolinguistic and psycholinguistic methods of analysis are used. Positive provocation is constructive, determined as challenge and is applied in flirting, games, pedagogy, family conflicts, etc. Negative provocation is destructive, targeted at forcing something out of someone. The rude forms of the verbal provocation include strong emotional expressions and may be explained after M. Karwat by the intellectual helplessness or narrow mind. Provocation influence evokes illusions, hopes, changes behavior, to unusual, e. g., brutal, accumulates crisis tendencies. Positive and negative provocations are classified into active and passive, emotional and verbal, intentional and unintentional, planned and unplanned, etc. Provocation is the kind of manipulation and when positive it can develop thinking. Deceitful manipulations may be aimed at conflict, antagonism, shocking, destroying mind, triggering emotions, etc. Constructive provocation stimulates mentality, awakens thinking and conscience of society, and reveals the provocateurs' intentions.

Key words: provocation, manipulation, communication, constructive, destructive.

Вступ. Політична боротьба, економічна конкуренція та міжособистісне суперництво культивують деструктивні методи комунікації, серед яких провокація є тактикою маніпулювання розумом людини у стратегії завоювання земного та суспільно корисного простору. Провокація є причиною локальних та глобальних людських трагедій – епідемій, воєн, отже, загроза життю на Землі. Навмисна або ненавмисна провокація порушує міжнародні відносини, сварить народи, сім'ї, призводить до одиничних та численних жертв. У наш вік суспільних негараздів та, як результат, страждаючої екології дослідження ідеологічних чинників провокацій та визначення методів боротьби з ними являють собою благородний намір розбудити розум та совість народів, навчити їх відрізняти добро від зла та жити й творити задля щастя всіх людей. Книга польського доктора політичних наук Мирослава Карвата "Theory of provocation. In Light of Political Science" є досягненням позитивної науки і сповнена турботи про теперішнє та наступні покоління, які страждають від кримінального мислення та ворожнечі, отже дослідження є актуальним і суспільно корисним.

Актуальність цієї статті пов'язана з обмаллю публікацій, які освітлюють концепт "провокація".

Мета дослідження полягає у виявленні соціального та психологічного змісту концепту "провокація", відтвореного лінгвістичними засобами.

(Актуальні питання соціолінгвістики [Aktual'ni pyttannya sociolingvistyky])

Теорія провокації за Мирославом Карватом (Українською) [Teoriia provokatsii za Myroslavom Karvatom]

© Ткаченко Н. Д. [Tkachenko N. D.], lbyjpfddh@ukr.net

Завдання: проаналізувати концепт “провокація”, його різновиди, форми та функції, систематизовані М.Карватом.

Методи дослідження: лінгвістичний, соціолінгвістичний, психолінгвістичний аналіз.

Постановка проблеми. Провокація як суспільне явище може відображати позитивну або негативну інтенцію в комунікації. Лінгвістичні засоби провокації використовуються неоднозначно, і її сприйняття може викликати помилкові реакції і дії. Тому дослідження інтенцій мовців має розкривати справжній смисл провокаційних висловлювань.

Основний зміст. У першій частині книги М. Карвата “Part One: What is Provocation?” аналізуються словникові визначення поняття “провокація” через частиномовну парадигму іменника *provocation*. Аналіз змісту концепту “провокація” представлений лінгвістичним польовим аналізом: компонентним аналізом домінанти – іменника *provocation*, дослідженням частиномовної функціональної парадигми іменника *provocation*, синонімічних груп іменника. Соціолінгвістичний аналіз іменника *provocation* здійснювався дослідженням морального портрету провокаторів, стильових засобів, інтерпретацією соціального змісту фразеологізмів зі значенням провокації. Автор не визначає соціальний та національний портрет провокаторів, характеризуючи їх як історичний і сучасний стереотип.

Особлива увага приділяється англійським та польським виданням словників як джерелам семантики іменника *provocation*, зокрема, словникам W. Kopaliński, *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych z almanachem*, J. Tokarski (ed.), *Słownik wyrazów obcych* та ін. Дослідження функціональної парадигми іменника *provocation* допомагає визначити ступінь негативного та позитивного значення у похідних частинах мови. Дієслово *to provoke* “провокувати” запозичене з латинської мови зі значеннями “спричиняти, називати, кидати виклик” походить від латинського дієслова *vocare* “кликати, викликати, зокрема, офіційно (юр.)” [2, р. 31; за 3, р. 417], основні значення дієслова *to provoke*: “підбадьорювати, викликати, вести та ін.”. Дієслово *to provoke* є носієм переважно негативного значення, означає агресію та деструкцію, які впливають на співіснування людей [2, р. 31] та мають за мету примусити когось віддати щось [2, р. 11]. Втім, наш приклад *to provoke laughter, interest* та ін. демонструє низький рівень негативу. Наводиться

синонім *evoke* зі значенням “стимулювати”. Інші значення дієслова *to provoke* – “дражнити, стимулювати, насмілюватись, спричиняти”. Контекстне значення дієслова *to provoke* проілюстровано у реченні: *When someone provokes or tries to provoke our unusual behavior by, for example, deliberately annoying us, or not agreeing with us* [2, p. 22]. Розмовне розуміння дії провокації відображене дієсловами *call* кликати, *summon* викликати, *invoice* “викликати (до суду)”, *cry* “кричати”, *invite* “запрошувати”, *encourage* “підбадьорювати”, *lead* “вести” та ін. [2, p. 19].

Значення іменника *provocation* відійшло від його латинської етимології [2, p. 30]. Іменник *provocation* називає дію, яка викликає примусовий ефект, висміювання, вандалізм або агресію. Втім, іменник *provocation* розвинув професійні значення в медицині, біотехнології та ін. [2, p. 24]. Згідно словника the PWN Dictionary of Foreign Words, провокація має значення дії спричиняти, стимулювати щось, обманне заохочення когось зробити щось, зазвичай небезпечне для нього, обманну дію секретного агента, яка шкодить певній організації [2, p. 30; 5, p. 610].

Прикметник *provoking* описує здебільшого психологічний ефект чиєїсь поведінки, враження, асоціації, почуття, досвід, вірування, більш-менш контрольовані реакції або інтенції. З іншого боку, цей прикметник характеризує людину, яка викликає збудження, тривогу, дисонанс, шок, непогодження, або непокору [2, p. 25, 28]. Слід додати, що прикметник *provoking* може набувати позитивного значення, характеризуючи явища, речі та ін., наприклад: *provoking proposal* можна розуміти як “цікава, вигідна пропозиція”.

Іменник *provocateur* номінує людину та демонструє відношення суспільства до людини, яка навмисно та постійно провокує інших на якусь діяльність або непрямо впливає на них обманними методами, одноразово виявляючи брутальність або заперечення прийнятих норм поведінки та ін. [2, p. 29]. Прикметник *provocative* характеризує діяльність провокатора. Іменник *provocateur* та прикметник *provocative* мають суб’єктивний негативний зміст. Комбінаційні особливості прикметника *provocative*, демонструють його переважний зв’язок із абстрактними іменниками, а не з назвами об’єктів, наприклад, їжу не називають провокаційною; але вона може провокувати епідемію: *We will not say that food is provocative, provoke epidemic* [2, p. 26]. Наші приклади: *provocative smell, provocative add, provocative price, discount,*

PROBLEMS OF SEMANTICS, PRAGMATICS AND COGNITIVE LINGUISTICS

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine

<http://semantics.knu.ua/index.php/prblmsemantics>

отже, провокаційність в цих прикладах пов'язана не з об'єктом – їжею, а з якостями та пропонуванням їжі.

Автор справедливо відзначає, що провокації відображаються мовленнєвими та не мовленнєвими засобами: *behavior, gestures, work, initiatives, protests, specialized language* [2, p. 28; за, 3 p. 417]. Провокація зі специфічним наміром, визначена висловом, жестом або дією, зумовлена попереднім або наступним контекстом. Контекстні вживання прислівника *provocatively* підтверджують аксиональний компонент його значення, наприклад, *behave provocatively, smile provocatively*. Похідні метафоричні значення іменника *provocation* відображені синонімами *arousing, triggering, or causing*. *Arousing* розуміється як спонукання когось зробити щось подібно до психологічного або психоморального еквівалента фізичної дії *pushing, poking, and stabbing* [2, p. 75].

Метафоричні назви провокації уключають виклик, обзивання, наприклад: *to call someone* “викликати когось на бійку, полишити положення, дістатись ворітець в крикеті” [2, p. 52]; *to call someone names* означає “обзивати, тобто описувати когось образливо”. Метафора *to throw down the gauntlet* репрезентує особливий різновид подання знаку: “кинути рукавицю на землю”, який традиційно вважається викликом. Інші значення цього фразеологізму: “підбадьорювати, викликати на суд, дискусію, з'ясувати права, конкурувати, змагатись, кидати виклик за вимогами й потребами суспільства а також з відчаю, зі злості, для виявлення неповаги; стимулювати когось зробити щось, викликати враження, уяву, почуття, настрій, думки; спричиняти події, зміни, стан справ” [2, p. 73, 74]. Польські метафори додають значення “розбурхувати емоції, спокушати, під'юджувати, баламутити” [2, p. 33, 34]. Метафора *bait* [2, p. 34]. відтворює психофізичну провокацію спокуси, розбещення [2, p. 37].

М. Карват розробив типологічну класифікацію різновидів провокації. Розрізняючи позитивні та негативні провокації та їхнє функціонування у різних галузях суспільної діяльності та у повсякденному житті, автор визначає найпростішу позитивну провокацію – *challenge* “виклик” [2, p. 17], вживану у флірті, іграх, педагогіці, сімейних суперечках та ін. Викликом можуть бути також порівняння, вимога відповіді на похвалу, критику та ін.; брутальні форми вербальної провокації: лайка, приниження особи, цькування та ін.; невербальна образа, наприклад, образлива поведінка. Ці провокації, як

(Current issues in sociolinguistics [Aktual'ni pytannja sociolingvistyky])

Theory of Provocation after Miroslaw Karwat (in Ukrainian) [Teoriia provokatsii za Myroslavom Karvatom]

© Tkachenko N. D. [Tkachenko N. D.], lbyjpfddh@ukr.net

справедливо зазначає М. Карват, можуть пояснюватись інтелектуальною безпомічністю та обмеженим мисленням [2, р. 77, 81].

Описано випадкову та навмисну провокацію, її ефект, зокрема, ефект бумерангу, наприклад, в рекламі він може бути ненавмисною реактивною провокацією. Провокації можуть спричинятись природними чинниками, наприклад, психофізичними, а також чим завгодно й ким завгодно з інтенцією або без інтенції. Треба розрізняти ненавмисні провокації, викликані нервовим збудженням, страхом та зловмисні загрозливі; пасивні, наприклад, мімікою, емоціями: *cheerfulness, nervousness – moods of passive provocation* [2, р. 49] та активні провокації словом або дією. Іntenції провокування можуть бути прагматичними або чисто комунікативними.

Позитивні та негативні провокації класифіковано на реактивні (спонтанні), ініціативні (заплановані) та зворотні, конкуруючі, спрямовані на отримання переваги в комунікації. Провокації викликають ілюзії, надії, стимули та ін. [2, р. 39], міняють поведінку, відчуття, відношення, рішення на незвичайні, брутальні, полишають контроль, накопичують кризові тенденції [2, р. 44], отже спричиняють психофізичну та моральну шкоду розуму.

Провокація є різновидом маніпуляції, яка буває свідомою та підсвідомою. Маніпуляція як і провокація сама собою не є негативною операцією, вона може розвивати розум. Маніпуляція як виклик є звичайним символічним комунікативним актом [2, р. 84], а може бути націлена на конфлікт, антагонізм [2, р. 289]. Маніпуляції бувають провокаційні та не провокаційні, як, наприклад, комплімент, якщо він не містить приховану злу інтенцію [2, р. 67]; обманна маніпуляція аморальна, вона буває майстерною та підступною [2, р. 65]. Маніпуляція може бути непередбаченою, неконтрольованою, ненавмисною, а може містити стереотип передбачуваності. Переваги запланованої маніпуляції полягають в утворенні сценаріїв “шокуючих ситуацій та станів, порушення розуму, розбурхування почуттів, зниження комунікативної здатності” [2, р. 84].

Маніпуляція як різновид брехливої провокації може бути відвертою образою, викликом та придушенням волі дії та рішення об’єкту маніпуляції. За А. Грегорчиком маніпуляції та провокації можуть бути й нешкідливим впливом, але таким, що зумовлює певний напрямок думок об’єкту впливу [2, р. 61; за, 1, р. 172]. Навпроти, негативна маніпуляція здійснює прихований деструктивний вплив на людину, полишає її самоконтроль та контроль

ситуації і включає образу. Тактична маніпуляція має когнітивні, емоційні та прагматичні переваги у зриву можливості об'єкту мислити, маневрувати та у нав'язуванні почуттів, в управлінні комунікацією тактиками створення ситуації і, в результаті, зменшенням можливостей реципієнта досягти певних комунікативних результатів [2, р. 66]. Це здійснюється порушенням напрямку мислення, заплутуванням та випередженням об'єкту в чомусь. Тактичні маніпуляції відтворюють обман двозначними та містичними знаками, брехливою інформацією, перебільшеними дезорієнтуючими заявами, *bluffing* (обманним залякуванням), *cornering* (загнанням у кут, метафора), вампіризмом, *blackmailing* (шантажуванням), штучним прискоренням або відкладенням дій або рішень [2, р. 68] задля стресування людини.

У другій частині книги “The Subtlety and Complexity of Provocation Acts” описуються тонкощі провокації як складного комунікативного акту. Провокації класифікуються за часом: проміжні, постійні, послідовні; за кількістю: серійні, найефективніші (одночасні або примножувальні), каскадні, акумульовані; за формою: комунікативні; корисністю: продуктивні та паразитичні; за мораллю: зрадні, ігрові та ін.

В третій частині “Provocation as a Tool in Politics” розглядається вживання провокаційних тактик у політиці. Політичні провокації націлені на викриття помилок, перебільшення недоліків та зосередження уваги громадськості на них. Провокаційні технології здійснюються просто викликом або сценарієм, маніпулюванням подіями, розвитком ситуації з метою примусити когось прийняти виклик боротьби, сприяти поділу суспільства, спрямуванню його енергії на конфлікт, паралізуючи цим існуючу систему суспільства, в той же час відвертаючи увагу від усього незручного і від своїх провокаційних дій [2, р. 179]. Засобами політичних провокацій можуть бути інтриги, кримінальні дії, наклепи та ін. [2, р. 187-188; за, 4, р. 157– 158].

В четвертій частині “Syndromatic Brutal Provocations” наводяться приклади брутальних форм провокації. На завершення дослідження М. Карват визначає конструктивну провокацію, яка стимулює мислення, пробуджує совість громадськості, засобом боротьби з деструктивною провокацією, незнанням, легковір'ям і безпомічністю, викриваючи дійсні наміри провокаторів.

Висновки та перспективи дослідження. Аналіз книги М. Карвата "Theory of provocation. In Light of Political Science", присвячений дослідженню концепту "провокація", виявляє лінгвістичні, соціологічні та психологічні чинники побудови типологічної класифікації різновидів, форм та проявів провокації як ідеологічного та психологічного чинника керування людьми, викриває шкідливу сутність деструктивної провокації в комунікації. Використання автором книги польських словників підтверджує значущість міжнародного досвіду у дослідженні соціальних концептів. Підсумовуючи аналіз книги М. Карвата слід наголосити на сучасному висвітленні концепту "провокація" для суспільства, де маніпулювання розумом вважається прийнятим способом спілкування, сприяє відчуженню та ізоляції людей з-за недружніх та шкідливих намірів. Викриття деструктивного впливу провокацій є викликом суспільству задля інтегрування у високоморальну європейську та глобальну єдність. Виховна та дедуктивна цінність дослідження концепту "провокація" полягає в оберненні освіти до етичних та естетичних царин, які надихають людей на матеріальну та суспільну творчість заради духовного багатства й моральної чистоти їхнього життя. Подальші розвідки спрямовані на аналіз позитивних та негативних засобів комунікації у культурі мовлення.

Література:

1. Grzegorzczak, A. *Życie jako wyzwanie. Wprowadzenie w filozofię racjonalistyczną* (Warsaw, 1995).
2. Karwat, M. «Theory of Provocation. In Light of Political Science», trans. by Mikołaj Golubiewski. *Studies in politics, security and society* 44 (2022).
3. Kopaliński, Wł. *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych z almanachem* (Warsaw 1994).
4. Szulczewski, M. "Prowokacja," in: *Czas w słowach odbity* (Warszawa, 1986).
5. Tokarski, J. (ed.), *Słownik wyrazów obcych PWN* (Warsaw, 1980).

References:

1. Grzegorzczak, A. *Życie jako wyzwanie. Wprowadzenie w filozofię racjonalistyczną* (Warsaw, 1995).
2. Karwat, M. «Theory of Provocation. In Light of Political Science», trans. by Mikołaj Golubiewski. *Studies in politics, security and society* 44 (2022).
3. Kopaliński, Wł. *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych z almanachem* (Warsaw 1994).
4. Szulczewski, M. "Prowokacja," in: *Czas w słowach odbity* (Warszawa, 1986).
5. Tokarski, J. (ed.), *Słownik wyrazów obcych PWN* (Warsaw, 1980).

(Актуальні питання соціолінгвістики [Aktual'ni pytannja sociolingvistyky])

Теорія провокації за Мирославом Карватом (Українською) [Teoriia provokatsii za Myroslavom Karvatom]

© Ткаченко Н. Д. [Tkachenko N. D.], lbyjpfddh@ukr.net